

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ «Український католицький університет»

Авдикович Роксолана Михайлівна

Науковий реферат:
РОЛЬ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ
В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ТА МОДЕРНІЙ СВІТОВІЙ КУЛЬТУРІ

Науковий консультант
к. і. н. Ясіновський А. Ю.

Львів 2017

Візантією можна захоплюватися, її можна не сприймати, але неможливо залишатися до неї байдужим. Візантія — середньовічна держава з тисячолітньою історією. У її сферу впливу в різні періоди її існування входило східне Середземномор'я, Балкани, Центральна-Східна та Західна Європа, північна Африка. Свою назву отримала в часи Відродження, вже після того як турки захопили Константинополь (1453 р.).

Слово Візантія — ретронім, назва, що виникла пізніше від часу існування цієї держави, представники імперії називали себе ромеями, тобто римлянами, а свою державу називали Ромейською імперією. Візантійські правителі вважали себе римськими імператорами. Крім того це слово є екзонімом, бо найменування держави отримане ззовні. Вважається, що латинський термін *Byzantium* ввів в ужиток німецький філолог-гуманіст Ієронім Вольф (1516–1580), який першим помітив у візантійській історії окрему царину всесвітньої історії і мав ідею укласти *Corpus Byzantine Historiae*¹. Олег Дзярнович висуває думку, що назву «Візантія» придумали італійські історики, можливо, щоб принизити колишню суперницю². Андрій Домановський говорить про пропозицію дослідників називати об'єкт нашої уваги *Священна Християнська Римська Імперія Грецької Нації* і таким чином віддати належне трьом китам, на які опирається візантійська цивілізація: православному християнству, давньоримській державності і давньогрецькій культурі і освіті³. На підтримку такої ідеї висувають аргумент, що самі візантійці, до прикладу Константин Філософ, були схильні до соборного визначення своєї

¹ Острогорський Г. *Історія Візантії*. Львів 2002, с. 6.

² Олег Дзярнович. *Культурная метрополия* // Дзярнович О., Бырлэдяну В., Тимошенко Л. Сны о Византии? Место цивилизационного и культурного наследия Византии в регионе Пограничья Центрально-Восточной Европы. Вильнюс: ЕГУ, с. 9.

³ Домановский, А. *Миф Византии: Византийская цивилизация в истории, историографии и общественных репрезентациях* // «Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллино-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. Харьков: Майдан. 2013, с. 22.

держави. У розмові з юдеями візантійський місіонер каже, що «...наше царство не римське, а Христове»⁴.

Англійська дослідниця Джудіт Геррін бачить Візантію у важкозрозумілому дволикому образі: інтриги, вбивства, фізичні покарання, що спричиняли каліцтва йдуть в парі з її незрівнянною розкішшю, виблискуванням золота і мерехтінням дорогоцінних прикрас⁵. Не дивно, що представники Просвітництва (Вольтер, Монтеск'є, Гіббон) вимальовували негативний образ Візантії. Ось, до прикладу, слова Монтеск'є: «Історія Грецької імперії (так ми надалі будемо називати Римську імперію) є нічим іншим, як безперервним ланцюгом збурень, заколотів і зрад»⁶. Однак, Пшемислав Марціняк та Діон Сміт зазначають, що представники Просвітництва водночас і захоплювалися Візантією і відчували до неї відразу⁷.

Уявлення про те, як розвивалася наука про Візантію можна почерпнути у Георга Острогорський у праці *Історія Візантії*⁸. Автор зазначає, що науковий інтерес до Візантії постав із вивчення класичного стародавнього світу, оскільки шлях до грецької античності вів через Візантію. Для представників Західної Європи вона була джерелом, яке могло втамувати спрагу еллінської культури. Георг Острогорський пише, що спочатку на Візантію звертали увагу як на місце, де зберігалися античні культурні скарби, а інтерес до самої держави був незначний. На початках дослідники ще не розгледіли самодостатності візантійської культури⁹.

⁴ Сказание о начале славянской письменности / Отв. ред. Королюк В. Д., вступ. ст., пер. и коммент. Флори Б. Н. Москва: Наука. 1981, с. 81

⁵ Herrin J. *Introduction: Different History of Byzantium* / Herrin J. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*. Princeton: University Press 2008, p. xiv.

⁶ Монтеск'є Ш. Л. Персидские письма. *Размышления о причинах величия и падения римлян* / Пер. с фр., вступ. ст. и коммент. Н. Саркитова. Москва 2002, с. 373.

⁷ *The Reception of Byzantium in European Culture since 1500* / ed. by Przemysław Marciniak, Dion C. Smythe. London & New York: Routledge, 2016, p. 4.

⁸ Острогорський Г. *Історія Візантії*. Львів 2002, с. 5-25.

⁹ Острогорський Г. *Історія Візантії*. Львів 2002, с. 5.

У XIX ст. візантійські студії отримують статус академічної дисципліни. англієць Дж. Фінлей, ірландець Дж. Б. Б'юрі, німець Карл Крумбахер спільними зусиллями досягли позитивного сприйняття візантійської спадщини в Європі. Однак, на думку Пшемислава Марціняка та Діона Сміта, якими б важливими і потрібними не були їхні праці, справжня битва за Візантію розгорнулася не в університетських аудиторіях, а в царині науково-популярної літератури, яка має доступ до широкого кола читачів¹⁰.

Шарль Діль писав, що французький драматург Вікторієн Сарду, акторка Сара Бернар (зіграла головну роль у драмі *Теодора*), французький композитор Жюль Масне (автор опери *Есклармонда*) принесли більше користі для Візантії, ніж академічна література¹¹.

У творі «Сутінки Європи» О. Шпенглера візантійська цивілізація отримала назву «магічної» і розділяє цей титул разом з культурою давнього юдаїзму та арабів. Решта сім — єгипетська, індійська, вавилонська, китайська, «аполлонська» (тобто греко-римська), «фаустівська» (тобто західноєвропейська) та цивілізація майя.¹²

У своєму «Дослідженні історії» А. Тойнбі ділить людські суспільства та витворені ними цивілізації на примітивні і вищі. Предметом його дослідження були вищі. А. Тойнбі розглядає 21 цивілізацію, серед яких бачимо православно-візантійську. У Шпенглера культури (цивілізації) є циклічними й не пов'язані між собою. Тойнбі встановлює материнсько-дочірні взаємини між цивілізаціями. Таким чином можна прослідкувати генеалогію мінойської цивілізації, від якої пішли еллінська та сірійська. Еллінська у свою чергу має таких нащадків — реліктні цивілізації

¹⁰ *The Reception of Byzantium in European Culture since 1500* / ed. by Przemysław Marciniak, Dion C. Smythe. London & New York: Routledge, 2016, p. 5-6.

¹¹ Diehl Ch. Les études byzantines en France // *Byzantinische Zeitschrift* 9 (1900), 11-12.

¹² Пріцак О. *Арнольд Джозеф Тойнбі та його твор* // Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 2. / Пер. з англ. В Митрофанова, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995, с. 364.

(далекозахідне християнство (кельти); скандинавська); західна і православна (візантійська)¹³.

Отож навіть не вдаючись до глибокого аналізу теорій О. Шпенглера та А. Тойнбі, можна зробити висновок, що Візантія сторила одну із світових цивілізацій. До числа її творців належали кмітливі лідери, відважні полководці, винахідники, які потерпають від нав'язливих стереотипів стосовно всього візантійського.

Разом з тим про Візантію говорять як про «втрачену» імперію. Поняття втраченості (до прикладу, назва документального фільму BBC *Byzantium: The Lost Empire*, автор Джон Ромер), передусім, пов'язане з тим, що ця держава не мала спадкоємця.

Аверіл Камерон наводить приклади відсутності Візантії в сучасній історіографії¹⁴. Багато дослідників не знають, що робити з таким об'єктом. Одразу виникає багато запитань: чи була Візантія частиною Європи? чи належала до Сходу? як православ'я співвідноситься із західним християнством? яка роль Візантії в історії Хрестових походів? Дослідниця пояснює складність вивчення та інтерпретації візантійської цивілізації тим, що Візантійська імперія включала значні простори Європи, де навіть після 1453 р. і до сьогодні відчуваються її вплив.

Американський історик грецького походження Сперос Вріоніс робить спробу осягнути подвійну природу Візантійської цивілізації — грецьку та християнську і прослідкувати таке поєднання і його вплив на ісламський, слов'янський і західноєвропейський світи¹⁵. Він вказує на те, що «традиційні» історики вважають, що разом із падінням Константинополя (1453 р.) припинила існування сама держава і Візантійська цивілізація загалом. Щоб заперечити такі міркування Сперос Вріоніс посилається на

¹³ Прицак О. *Арнольд Джозеф Тойнбі та його твор* ...с. 370.

¹⁴ Cameron A. *The Byzantines*. Oxford: Blackwell 2016, p. viii.

¹⁵ Vryonis S. *Byzantine Civilization, a World Civilization // Byzantium a World Civilization / ed. by Angeliki E. Laiou and Henry Maguire. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington 1992, pp. 19-35.*

розуміння історії А. Тойнбі, де одиницею дослідження історії є цивілізація, а не окрема нація-держава. Цивілізація — це більше, ніж держава. Отож, смерть держави не завжди означає смерть цивілізації¹⁶.

Далі Сперос Вріоніс розкриває гібридну сутність Візантії, яка увібрала в собі грецьку мову, літературу, філософію, науку, медицину, мистецтво, освіту. Її політичні інституції утворюють суміш еллінських та римських елементів. Іншою важливою складовою візантійської культури є юдейський монотеїзм, який послужив основою для грецької православної церкви. Грецька традиція була присутньою у Візантії від часів заснування її столиці і до її падіння, зокрема через посередництво грецької системи освіти і грецьких текстів, які акумулювалися в Александрії. Згодом система освіти поширилася по всій імперії. Отож представники місцевих органів влади і центрального управління виховувалися у ній. До шкільної програми входили такі автори як Гомер, багато поетів, драматургів, істориків, філософів, математиків, фізиків та інших вчених. Це допомогло зберегти певну частину грецьких текстів, що становили освітню базу Візантії аж до турецького завоювання.

Церква також створила свою власну літературу і філософію — теологічні праці, гимнографію, агіографію, гомілетуку. Мотиви та основні ідеї еллінської та церковної літератур були різними, тому між ними були певні протиріччя. В грецьких текстах автори робили акцент на пріоритеті людської логіки в пізнанні відносин між людьми, природи і надприродного. Церква ж розділяла юдейський принцип першості божественного одкровення і священних книг над людською логікою. Незважаючи на тривалу напругу, церква і суспільство досягнуло симбіозу, який уможливив співіснування усіх вище згаданих елементів у візантійській цивілізації. Варто згадати, що Отці церкви також свого часу

¹⁶ Speros Vryonis. *Byzantine Civilization, a World Civilization* ...p. 20; Toynbee. *A Study of History / A new edition revised and abridged by the author and Jane Caplan*. London: Oxford University Press 1972, pp. 39-42, 45-46.

отримали грецьку освіту, іншої просто не існувало. Святий Василій Великий писав, що читання Святого письма провадить людину до вічного життя. Оскільки юнаки є молодими, і їм важко зрозуміти глибину мудрості, що міститься в цій книзі, то варто зупинити свій духовний погляд на інші твори, які не суперечать Святому Письму, а є немов його тінню чи дзеркальним відображенням. Щодо спадщини античних авторів, то нею треба користати за прикладом бджіл. Василій Великий зауважує, що вони не прилітають навмання до всіх квітів, не намагаються вибрати геть усе з тих квіток, на які сідають, а беруть з них лише поживне, а решту залишають¹⁷.

Отож Візантія на зустрічах з іншими цивілізаціями і її представниками поставала одночасно в еллінських шатах та християнському одязі. Ще то діалогу з ісламським та слов'янським світом, візантійська цивілізація залишила слід в культурі готів (давши їм алфавіт, переклад Євангелія, таким чином прислужилась до створення першої давньогерманської літератури); вірмен та сирійців («подарувавши» їм елементи еллінської і християнської культури, Євангеліє, переклади, систему освіти); представників латинського Заходу (мова йде про грецьку систему освіти, богослов'я і монашество).

Сперос Вріоніс зазначає, що на початку IX ст. слов'янська та ісламська культури потрапили в орбіту візантійської цивілізації. Тут варто пам'ятати, що в VII ст. араби та слов'яни розташувалися на територіях, які входили до сфери впливу Візантії — слов'яни зайняли Балканський півострів, араби взяли під контроль Сирію, Палестину, Месопотамію, частину Вірменії, Єгипту і північної Африки. Мусульманська династія Омейядів взяла собі за столицю візантійське місто Дамаск. Інші візантійські міста також слугували важливими культурними і політичними центрами для арабів. У них залишились функціонувати візантійська система господарювання,

¹⁷ Василій Великий. *Поради молоді про те, як з користю читати світську літературу* // Василій Великий. Гомілії. Серія «Джерела Християнського Сходу» Львів 2006, С. 256-270.

адміністрації, в основному вціліли суспільний уклад та релігія. Таким чином, ісламська адміністративна, господарська, фіскальна система та соціальні інститути були під великим впливом візантійської традиції. Араби здебільшого брались за політичний контроль та використання коштів, тоді як сама релігія і культура представників ісламу були на етапі формування. Вони також думали і про захоплення Константинополя з метою зробити його своєю столицею. Зрештою, після невдачі у захопленні Візантійської імперії та усунення династії Омейядів династією Аббасидів, араби зосередились навколо міста Багдад, який перебував під впливом перської культури. Отож завершився перший етап візантійського впливу на ісламський світ.

Після перенесення столиці ісламського світу із регіону Середземномор'я до Месопотамії, особливо за правління халіфа Аль-Мамуна (813–833) частина еллінської спадщини Візантійської імперії була перенесена на простори ісламської цивілізації шляхом перекладів грецьких текстів і разом з їх трактуванням та інтерпретацією. Аль-Мамун заснував у Багдаді Будинок Мудрості, де були зібрані учителі грецької літератури, мови і проводилось навчання з метою подальшого перекладу грецьких джерел арабською мовою. Сперос Вріоніс вбачає причину цього феномену у функціональному призначенні запозичень. Зокрема для арабів були важливі трактати з медицини. Найважливішим автором, якого часто перекладали, був Гален. Перекладачі зробили 128 його творів доступними ісламському читачеві і згодом це прислужилось до стрімкого розвитку ісламської медицини. Крім того перекладали твори по астрономії, арифметиці, геометрії, географії. У царині філософії перекладачі відтворили праці Арістотеля, деякі діалоги Платона, твори Плотіна та інших філософів-неоплатоніків. Натомість араби уникали християнські елементи, які були неприйнятними для ісламської культури. Загалом, араби брали лише те, що вважали «корисним» для себе.

В IX ст. християни-сирійці, як монофізити, так і несторіанці, прийняли грецьку систему освіти від Александрійських шкіл. Медицина також була тривалий час монополією сирійських християн, і саме вони відігравали велику роль в перекладах грецьких текстів на арабську через сирійську мову. В XI-XII ст. ідеї Арістотеля й Галена проникли на територію Італії та Іспанії. Отож цих авторів можна було почитати вже не лише грецькою, а й сирійською, арабською чи латинською мовами.

Паралельно із зіткненням з ісламським світом відбувався діалог зі слов'янським. На початку IX ст. більшість слов'янських племен почали рухатись з Північної і Центральної Європи на терени сучасної України, Росії, на Балкани, на території сучасної Німеччини, Чехії, Словаччини, Угорщини та Австрії. До середини IX ст. слов'яни були неписьменними, не мали абетки. Завдяки місії Кирила і Методія слов'яни, які мешкали в Моравії отримали абетку, переклад священних книг і частину християнської літератури. Разом з цим слов'яни отримали розуміння таких понять як держава, церква. В Болгарії цар Борис прийняв християнство (864 р.). Його син Симеон навчався у Константинополі, де він став монахом і черпав мудрість з еллінської та християнської спадщини. Згодом, захоплений Візантійською цивілізацією, Симеон став правителем Болгарії. Період його правління позначений глибокою візантинізацією Болгарії, на цей час припадає перший золотий вік болгарської літератури. У Преславі Симеон створив великий перекладацький і літературний центр. В основному, перекладалася християнська література, а грецькі автори були відсутні. Церковнослов'янська мова стала універсальною мовою у царині культури і релігії для більшості слов'ян.

Вплив візантійської цивілізації на давню українську культуру дослідив Ігор Шевченко¹⁸. Зокрема він окреслює сфери візантійського впливу на українських теренах:

¹⁸ Ševčenko I. *Byzantine Elements in Early Ukrainian Culture* // Ševčenko I. *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture*. Cambridge, Mass. — Naples 1991, pp. 163–172.

1. Церква. Перші храми були збудовані за візантійськими зразками архітекторами з імперії, згодом місцевими майстрами, які підтримували візантійський стиль.

2. Церковно-слов'янська мова (прямі запозичення або кальки на лексичному, фразеологічному та синтаксичному рівні).

3. Література. Літературні смаки читачів на Русі формувалися проповідями Йоана Златоустого; творами Василя Великого, Йоана Дамаскіна; пізнавали всесвітню історію та філософію за посередництвом Йоана Малали, Георгія Амартола; по віддалені землі дізнавалися із праць Козьми Індікоплова та ін.. Деякі твори були привезені з Болгарії, інші перекладали у Києві, де Ярослав Мудрий зібрав перекладачів з грецької мови.

4. Право. Мова йде про слов'янську компіляцію візантійських законів (Закон судний людям). Номоканонам користувалися у сфері церковного права.

5. Мистецтво.

Хронологічно візантинізація слов'ян розпочалася в IX ст. і тривала після падіння імперії до XVIII – XIX ст. Ігор Шевченко зазначає, що після 1453 р. перед візантійською культурою відкрилися нові перспективи, коли балканські слов'яни і самі візантійці стали підлеглими Османської імперії, а царгородський патріарх був світським і церковним главою для усіх православних християн в державі. Вселенські патріархи виступали як спадкоємці візантійських імператорів, а Грецька церква була продовжувачкою візантійської культури.¹⁹

Ігор Шевченко розглядав візантинізацію південних і східних слов'ян як випадок особливо успішного і тривалого впливу Візантії на її сусідів.²⁰ Він також зазначав, що слов'янська еліта не менше, ніж візантійські місіонери,

¹⁹ Шевченко І. *Візантія і слов'яни* // Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Львів: Видавництво УКУ 2014, с. 23.

²⁰ Шевченко І. *Візантія і слов'яни* ... с. 20.

спричинилася до поширення візантійської культури між рештою слов'янського населення.

Ігор Шевченко визначає два основні шляхи візантійських впливів — через церковну ієрархію, світську й монашу та через двори державних правителів. Вищі верстви середньовічного слов'янського суспільства не були такі рафіновані, як візантійська еліта, тож багато що з візантійської культури не знайшло у них відгуку й більша частина візантійської літератури не була перекладеною слов'янською мовою. Натомість в царині мистецтва слов'яни взяли від Візантії все найкраще, що вона могла дати²¹.

Варто згадати паломництва до Константинополя, гори Афон чи на Святу Землю. Повертаючись додому, паломники ширили знання про цю країну. Деякі з них залишили письмові свідчення (Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена)²².

Про візантійський чинник у формуванні на українських теренах братств, мирянських організацій, пише Л. Тимошенко²³. Крім того автор зазначає, що вся система на території України і Білорусії опиралась на православно-візантійську традицію. Для цього наводить приклад Острозької греко-слов'яно-латинської колегії. У різний час тут викладали греки Георгій Паламід, Діонісій Раллі, Євстафій Нафанаїл, Емануїл Мосхопулос, Теофан Грек, Кирило Лукаріс, Никифор Парасхес²⁴.

²¹ Шевченко І. *Візантія і слов'яни* ... с. 24-25.

²² *Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена* / пер. Г. Бойка // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Том І. Київ 2001, С.373-392.

²³ Л. Тимошенко. *Візантійська церковно-религійозна традиція в історії України і Беларусі в період позднего Средневековья и раннего Нового времени* // Дзярновіч О., Бырлэдяну В., Тимошенко Л. Сны о Византии? Место цивилизационного и культурного наследия Византии в регионе Пограничья Центрально-Восточной Европы. Вильнюс: ЕГУ 2014, с. 59.

²⁴ Л. Тимошенко. *Візантійська церковно-религійозна традиція в історії України і Беларусі в період позднего Средневековья и раннего Нового времени*... с. 61.

Латинський Захід, за словами Спероса Вріоніса, пройшов три етапи впливу візантійської цивілізації:²⁵

- перший етап сягає часів пізньої античності, який представлений нереалізованою до кінця спробою Боеція перекласти всі грецькі тексти латинською мовою. На той час латинською мовою були перекладені Євангелія, П'ятикнижжя та інші релігійні грецькі тексти;
- друга хвиля грецького впливу – Арістотель і Гален, перекладені на латинську в XI – XII ст. з арабської версії;
- Третя хвиля припадає на період Відродження в Італії, зокрема у Флоренції, Венеції та Римі. Розвитком суспільства в Італії, а зокрема культури, освіти привів до потреби вивчення античної спадщини. Італійці почали приїздити до Константинополя вивчати грецьку мову. Аверіл Камерон зазначає, що італійські інтелектуали почали проявляти свої апетити щодо грецької спадщини ще задовго до кінця XIV ст. та прибуття біженців з Константинополя після 1453 р.²⁶ У 1397 р. Мануїл Хрисолор прибув до Флоренції викладати грецьку мову в університеті. Флорентійці вже давно виявляли бажання придбати грецькі книги, а Бокаччо та Пілатос демонстрували свою жагу до перекладацької діяльності. Крім того, монастирі Калабрії і Гроттаферрата мали у своїх бібліотеках грецькі манускрипти.

Щодо сформульованої у заголовку теми, то слушно зауважив Сіріл Менго, що предмет дослідження не був би зрозумілим для візантійського

²⁵ Speros Vryonis. *Byzantine Civilization, a World Civilization* // *Byzantium a World Civilization* / ed. by Angeliki E. Laiou and Henry Maguire. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington 1992. pp. 29-30.

²⁶ Cameron A. *The Byzantines*. Oxford: Blackwell 2016, p. 197.

читача²⁷. Пересічний ромей мав певні знання всесвітньої історії. Однак, це не була історія всіх народів, які населяли землю. Після втілення Ісуса Христа історичний процес був обмежений лише Римом, в тому числі Візантійською імперією, місія якої полягала в тому, щоб поступово готувати Друге Пришестя. Крім того, історія сприймалася як протистояння невидимих сил добра і зла. Найбільш шкідливим втручанням злих сил було поширення ересей. Завдання імперії було збереження православного віровчення. Окремі правителі підлягали суду історії не за свої військові досягнення чи політичні успіхи чи невдачі, а на основі критеріїв «правдивої» прослави Бога (православності). Тому Сірл Менго пропонує розглядати Візантію як ідеологію, релігійну за своїм змістом, але й таку, що включала в себе й поняття світської влади.

Крім того Сірл Менго вперше аналізує сприйняття візантійської спадщини в Європі і приходять до висновку, що Західна Європа і регіони Центрально-Східної Європи по-різному бачать і сприймають візантійську цивілізацію. Ілюстрацією можуть слугувати слова А. Каждана: «Коли я думаю про історію Візантії і її значення для ХХ ст. , я завжди повертаюся до однієї думки: Візантія залишила нам унікальний досвід європейського тоталітаризму. Для мене Візантія не стільки колыска Православ'я і хранителька скарбів давньої Еллади, скільки тисячолітній експеримент тоталітарної політичної практики...»²⁸.

Ще одне твердження знаходить Олег Дзярнович в білоруській історіографії. Він згадує білоруського католицького священника Адама Станкевича (1892-1949), який аналізував роль різних християнських конфесій в розвитку білоруського етносу й зробив такий висновок, що

²⁷ Mango C. *Byzantium's Role in World History* // Jeffreys E., Haldon J., Cormack R. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press: 2009, pp. 959-961.

²⁸ Каждан А. *Трудный путь в Византию* // Мир Александра Каждана: К 80-летию со дня рождения / Отв. ред. А. А. Чекалова. Спб.: Алетейя, 2003, с. 486.

Білорусія отримала доступ до культури, яка була приречена на занепад²⁹. Ця культура прийшла на землі Білорусії не в автентичній формі, а через погану староболгарську копію. Руська церква і староболгарська мова була сильнішим об'єднавчим фактором, ніж державний. Звідси Адам Станкевич твердить, що український і білоруський народи заплатили за це повною втратою політичної і національної самостійності.

Український історик С. Томашівський явно не із замилюванням оцінює візантійську спадщину: «Культурний вплив Риму через західну і середню Європу був у X ст. у нас ще дуже невеликий, в кождім разі слабший як вплив Візантії. Від XI в. він кріпшав щораз більше, одначе приналежність України до візантійської церкви поклала тяжку перепону західним впливам, що вони заходили до нас тільки в дуже обмеженій кількості і формі аж до кінця XVI в. лише у тих сферах, що були поза церквою, себто матеріальній (техника, оселі, будівлі, одяги і т. п.), менше в політичній, а найменше в духовій області. Сей факт, побіч згаданого висше упадку східної церкви, був жерелом культурної відсталости українського народу до самих новіших часів»³⁰.

Сіріл Менго зауважує, що західні історики зайняли іншу позицію. Вони зосередили свою увагу на тому, яку користь візантійська цивілізація принесла європейцям³¹. По-перше, як зазначає Дж. Б'юрі у передмові до *Cambridge Medieval History (1923)*, Візантія виступала оплотом Європи проти арабської агресії. Крім того вона послужила просвіченню східних слов'ян. Вона направляла на Захід свої вироби ремесла, а також товари із

²⁹ Дзярновіч О. *Расколотое сознание: Белорусская историография о византийском цивилизационном наследии* // Дзярновіч О., Бырлэдяну В., Тимошенко Л. Сны о Византии? Место цивилизационного и культурного наследия Византии в регионе Пограничья Центрально-Восточной Европы. Вильнюс: ЕГУ, 2014. — 332 с., с. 59.

³⁰ Томашівський С. *Українська історія. Старинні і середні віки*. Львів 1919, с. 9-10.

³¹ Mango C. *Byzantium's Role in World History* // Jeffreys E., Haldon J., Cormack R. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press: 2009, p. 958.

Сходу, зберегла шедеври елліністичної думки і уяви³². Норман Бейнс додав до цього списку збереження римського права і юриспунденції, продовження традиції іконографії, формування монашества і релігійне мистецтво.³³

Автори *Oxford Handbook of Byzantine Studies* зауважують, що для типового носія англійської мови чи будь-якого іншого західного європейця феномен Римської імперії є зрозумілішим і знаним через свою очевидну присутність в численних пам'ятках, ніж Візантія, яка є наче чорною дірою. Різниця в такому сприйнятті лежить не лише в політичній, а також у мовній і культурній площині. Йдеться про те, що маємо справу з православною культурою, що базується на грецькій мові та культурою католицького світу з латиномовними коренями. Це розмежування помітне і на сьогоднішній день. Незважаючи на те, що вивченню Візантійської цивілізації у закладах середньої та вищої освіти було відведене мізерну частку, про цілковите забуття Візантійської імперії говорити не слід. Варто згадати, що інтерес до вже неіснуючої імперії підсилювали виставки візантійського мистецтва у Музеї мистецтва Метрополітен («Вік духовності» — 1977 р.; «Велич Візантії» — 1997 р.; «Візантія: релігія та влада, 1261 – 1557 — 2006 р.). Ще одним чинником зростання інтересу до Візантійської імперії є можливість організувати відносно не коштовну для західного європейця подорож до Греції чи Туреччини та без зайвого ризику оглянути історичні пам'ятки цієї держави. Крім того майже у всіх країнах Європи та Північної Америки існують академічні центри Візантійських студій³⁴.

³² Bury, J. B. *Introduction* / The Cambridge Medieval History. Volume IV. Cambridge: University press 1923, p. 745-777.

³³ Mango C. *Byzantium`s Role in World History* // Jeffreys E., Haldon J., Cormack R. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press: 2009, p. 958.

³⁴ *The Oxford handbook of Byzantine studies* / edited by Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack. New York : Oxford University Press, 2008, p. 3-4.

Важливим стимулом для дослідження візантійської спадщини стали колекції грецьких манускриптів, які знаходяться внаслідок різних історичних обставин в Атонах, Лондоні, Мадриді, Парижі, Ватикані, Відні³⁵.

Якщо далі рухатися в напрямку дослідження сприйняття візантійської спадщини в різних регіонах, то тут у пригоді стане стаття Гелен Бодін про погляд на Візантію з боку семіотики культури³⁶. Зокрема авторка пише, що вивчення сприйняття Візантії в різні епохи і в різних культурних контекстах є вже окремою сформованою галуззю візантійської студій і плоди цих досліджень показують багатство і складність внеску Візантії у пізніші часи. З перспективи семіотики Візантія є центральним і периферійним культурним феноменом. Дослідниця проводить аналіз на основі теорії Ю. Лотмана про семіосфери, виділяє дві семіосфери — Візантійську (з культурним центром у Константинополі) та Західну (центром якої від початку ранньомодерної доби є Париж). Отже, Візантія сприймається як периферія з боку західної семіосфери і як центр в межах візантійської семіосфери³⁷. Далі Гелен Бодін стверджує, що особливу увагу заслуговують території, де семіосфери перетинаються і різні погляди взаємодіють і протиставляються одні одним.

Про зв'язок Візантії з модернізмом говорили дослідники у Єльському університеті на конференції у квітні 2012 р. і основні ідеї виклали в збірнику *Byzantium / Modernism: The Byzantine as Method in Modernity*³⁸. Такі митці як Вільям Морріс, Густав Клімт, Володимир Татлін, Вільям

³⁵ *The Oxford handbook of Byzantine studies* / edited by Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack. New York : Oxford University Press, 2008., с. 5.

³⁶ Helen Bodin. *Whose Byzantium — Ours or Theirs? On the Issue of Byzantium from a Cultural Semiotic Perspective* // *The Reception of Byzantium in European Culture Since 1500* / ed. by Przemysław Marciniak, Dion C. Smythe. Routledge, 2016, p. 11-43.

³⁷ Helen Bodin. *Whose Byzantium — Ours or Theirs? On the Issue of Byzantium from a Cultural Semiotic Perspective* ... p. 16.

³⁸ *Byzantium / Modernism: The Byzantine as Method in Modernity* / Eds. Roland Betancourt and Maria Taroutina Leiden: Brill, 2015, 369 pp.

Батлер Сйтс, Константинос Кавафіс охопили Візантію на різних рівнях у своїх мистецьких творах. Автори збірника обрали метод мозаїчного викладу матеріалу (автор Маршал Мак-Люен), інспірований самою Візантією, щоб простежити діалог між Візантією та модернізмом³⁹.

Завершити огляд можна словами Аверіл Камерон, що «спадщина» — це складний концепт. Важко оцінювати суспільство за його впливами / плодами на інші суспільства в часі і просторі. Візантія вартує вивчення задля самої себе (не лише у порівнянні з Античністю чи як медіатора її спадщини Заходу). Османська імперія не перешкодила збереженню православної християнської культури, таким чином дала можливість їй відродитися у державах Центрально-Східної Європи⁴⁰. Візантія сама в собі містить цінність, існуючи від часів Античності, пульсуючи крізь усе Середньовіччя, даючи свіжий подих Ренесансу та розвитку Європи.

³⁹ Мак-Люен, Маршалл. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен; пер. з англ. В. І. Постнікова, С. В. Єфремова. — К.: Ніка-Центр, 2001, 464 с.

⁴⁰ Cameron A. *The Byzantines*. Oxford: Blackwell 2016, p. 198.

Список використаних джерел та літератури

1. Василій Великий. *Поради молоді про те, як з користю читати світську літературу* / Василій Великий. Гомілії. Серія «Джерела Християнського Сходу» Львів 2006, С. 256-270.
2. *Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена* / пер. Г. Бойка // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Том I. Київ 2001, С. 373-392.
3. Дзярнович О., Бырлэдяну В., Тимошенко Л. *Сны о Византии? Место цивилизационного и культурного наследия Византии в регионе Пограничья Центрально-Восточной Европы*. Вильнюс: ЕГУ, 2014. 332 с.
4. Домановский, А. *Миф Византии: Византийская цивилизация в истории, историографии и общественных репрезентациях* // «Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Элліно-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. Харьков: Майдан. 2013, 232 с.
5. Каждан А. *Трудный путь в Византию* / Мир Александра Каждана: К 80-летию со дня рождения / Отв. ред. А. А. Чекалова. Спб.: Алетейя. 2003, 623 с.
6. Мак-Люен, Маршалл. *Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги* / пер. з англ. В. І. Постнікова, С. В. Єфремова. К.: Ніка-Центр, 2001, 464 с.
7. Монтескье Ш. Л. *Персидские письма. Размышления о причинах величия и падения римлян* / Пер. с фр., вступ. ст. и коммент. Н. Саркитова. Москва 2002, 512 с.
8. Острогорський Г. *Історія Візантії* / Пер. з нім. Анатолія Онишка Львів: Літопис, 2002, 608 с.

9. Прицак О. *Арнольд Джозеф Тойнбі та його твір // Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 2. / Пер. з англ. В Митрофанова, П. Таращука. Київ: Основи, 1995, 406 с.*
10. *Сказание о начале славянской письменности / Отв. ред. Королюк В. Д., вступ. ст., пер. и коммент. Флори Б. Н. Москва: Наука. 1981, 200 с.*
11. Томашівський С. *Українська історія. Старинні і середні віки. Львів 1919, 155 с.*
12. Шевченко І. *Україна між Сходом і Заходом. Львів: Видавництво УКУ 2014, 288 с.*
13. *Byzantium/ Modernism: The Byzantine as Mothod in Modernity / Eds. Roland Betancourt and Maria Taroutina Leiden: Brill, 2015, 369 pp.*
14. *The Cambridge Medieval History. Volume IV. Cambridge: University press 1923, 994 pp.*
15. Cameron A. *The Byzantines. Oxfröd: Blackwell 2016, 279 pp.*
16. Herrin J. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire. Princeton: University Press 2008, 416 pp.*
17. Mango C. *Byzantium`s Role in World History // Jeffreys E., Haldon J., Cormack R. The Oxford Handbook of Byzantine Studies. Oxford University Press: 2009, pp. 957-961.*
18. *The Oxford handbook of Byzantine studies / edited by Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack. New York : Oxford University Press, 2008, 1022 pp.*
19. *The Reception of Byzantium in European Culture since 1500 / ed. by Przemysław Marciniak, Dion C. Smythe. London & New York: Routledge. 2016, 264 pp.*
20. Ševčenko I. *Byzantine Elements in Early Ukrainian Culture // Ševčenko I. Byzantium and the Slavs in Letters and Culture. Cambridge, Mass. — Naples 1991, pp. 163–172.*

21. Toynbee. *A Study of History* / A new edition revised and abridged by the author and Jane Caplan. London: Oxford University Press 1972, 576 p.
22. Vryonis S. *Byzantine Civilization, a World Civilization* // *Byzantium a World Civilization* / ed. by Angeliki E. Laiou and Henry Maguire. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington 1992, pp. 19-35.